

УДК 811.161.2'373

ПРОБЛЕМА ПОЛІСЕМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ГОМЕОПАТІЇ

Луковенко Т.О.

Донбаський державний педагогічний університет

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених вивченню української гомеопатичної термінології. У пропонованій праці проаналізовано специфіку функціонування явища полісемії у межах досліджуваної терміносистеми, розглянуто основні різновиди багатозначних термінологічних одиниць гомеопатичної галузі.

Ключові слова: термін, терміноодинаця, термінологія, термінологічна лексика, полісемія.

Актуальність дослідження. Проблема полісемії в сучасній українській терміносистемі загалом, й гомеопатичній термінології зокрема, постає вкрай важливою, бо пов'язана з дефініціюванням наукових понять. Беззаперечним є той факт, що термінологію, на жаль, не оминають загальномовні процеси, й полісемію, притаманну загальномовній лексиці, спостережено в усіх галузях науково-технічних знань.

Метою репрезентованого дослідження є аналіз функціонування полісемічних одиниць в українській гомеопатичній термінології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню функціонування полісемантичних слів присвячено наукові студії Р.А. Будагова, Н.В. Васильєвої, В.П. Даниленко, М.С. Зарицького, Л.А. Лисиченко, Д.С. Лотте, Н.В. Подольської, В.М. Русанівського, О.О. Селіванової, Л.О. Симоненко, А.В. Суперанської, О.О. Тарасенка та інших вітчизняних та зарубіжних науковців.

Багатозначність терміна в межах певної терміносистеми аналізували Л.Г. Боярова (музична термінологія) [1], З.Й. Куньч (риторична термінологія) [6], Н.В. Нікуліна (транспортна термінологія) [8], А.Ф. Соломахін (астрономічна термінологія) [12], Н.А. Цимбал (термінології органічної хімії) [211] та ін.

Виклад основного матеріалу. Термінології гомеопатії, як і термінологіям інших галузей знань, властиве семантичне явище полісемії, яке тою чи тою мірою репрезентує «основну властивість лексико-семантичної системи загальномовної мови – нерегламентованість відповідності мовного знака і позначуваного, плану виразу і плану змісту» [11, с. 27]. Така нерегламентованість дозволяє передавати безмежну кількість ситуацій за допомогою граничної кількості знаків [11, с. 27]. Передумовою розвитку полісемічності постає рухомість структури лексичної одиниці, завдяки якій знак набуває нового змісту на основі подібності (метафори) чи суміжності (метонімії) з іншими поняттями [3, с. 65–66; 11, с. 27].

Явище полісемії розуміємо як «вияв мовної парадигматики й асиметричного дуалізму мовного знака, наявність в одній лексемі або одиниці будь-якого мовного рівня кількох значень (лексико-семантичних варіантів), які певним чином пов'язані одне з одним» [10, с. 468].

Полісемантичне слово не є простою сукупністю номінативних одиниць, усі «значення в багатозначному слові перебувають у певних зв'язках і являють собою мікросистему з чіткою організацією складових частин» [7, с. 25]. Семантичну структуру багатозначного слова інколи кваліфікують як «польову структуру з чітко вираже-

ним центром і близькою та далекою периферією» [4, с. 128]. В.В. Виноградов у багатозначному слові виділяє значення, що сприймається як основне (пряме номінативне), безпосередньо спрямоване на предмети, явища, дії, якості дійсності і відбиває їхнє суспільне розуміння, є опорою і суспільно усвідомленим фундаментом усіх інших значень і вживань слів [2, с. 12–15]. Так, значення слова **артерія** – важливий шлях сполучення (завичай водний) [УСУМ, с. 39] усвідомлюється через зіставлення з прямим значенням **артерія** – кровоносна судина, якою кров рухається від серця до органів і частин тіла [ЭСМТ-I, с. 85]. Лексико-семантичні варіанти, що походять від прямих номінативних значень, називають похідними номінативними значеннями [7, с. 25].

Не зважаючи на те, що бажаною ознакою будь-якої терміносистеми є однозначність терміна, зберігати односпрямованість семантичного поля терміна тривалий час практично неможливо, бо розвиток науки постійно поглиблює й удосконалює знання про навколишній світ, поповнюється й поглиблюються уявлення про поняття. Нові поняття потребують словесного вираження, тобто вони «відбиваються в мові, зокрема й у полісемії слова» [11, с. 27].

Виникнення багатозначності термінів зумовлене інтра- й екстралінгвальними чинниками, зокрема:

1) утворення груп у системі понять із причинно-наслідковими та іншими відношеннями. Вияв цих зв'язків потребує відповідної постійної побудови лексичного значення термінів [11, с. 27];

2) економія мовних засобів, неспроможність будь-якої мови «виражати кожен конкретну ідею самостійним словом чи кореневим елементом. Конкретність досвіду безмежна, ресурси ж найбагатшої мови суворо обмежені» [2, с. 18].

У термінології реалізація полісемантичних відношень має свої особливості:

– нехарактерним є внутрішньосистемний розвиток значень через їх метафоризацію, тобто подібність тих чи тих ознак (схожості за формою, кольором тощо);

– досить поширений зовнішньосистемний розвиток значень, де терміни утворюються на основі метафоричного перенесення значення загально-вживаного слова.

Аналіз семантичної структури гомеопатичних термінів дав змогу виділити в межах досліджуваної термінологічної системи **внутрішньосистемну** полісемію, **зовнішньосистемну** полісемію та **міжсистемну** (міжгалузеву) полісемію.

Внутрішньосистемна полісемія є найнебажанішим термінологічним явищем, бо порушує одну

з основних вимог до терміна – моносемічність у межах одного термінологічного поля [9, с. 51], ускладнює спілкування фахівців, призводить до плутанини та непорозумінь.

Наприклад, термін **терапія** входить до складу гомеопатичної термінології з двома значеннями: 1. Лікування внутрішніх хвороб без хірургічного втручання; сукупність таких методів лікування. 2. Галузь медицини, яка вивчає методи розпізнавання, причини виникнення внутрішніх хвороб, їх профілактику та лікування [СТСУМ, с. 694].

Як показали дослідження, внутрішньосистемна полісемія в термінології гомеопатії є переважно наслідком метонімічних перенесень, тобто перенесення назви одного предмета, явища тощо на інший, що межують між собою:

– **дія – результат дії: розведення** – 1. Позначення кількості маніпуляцій, проведених у процесі приготування гомеопатичних ліків; 2. Гомеопатична рідка лікарська форма для внутрішнього та зовнішнього застосування [СПГ, с. 48];

– **процес – результат: одужання** – 1. Процес відновлення нормальної життєдіяльності організму після хвороби; 2. Результат лікування – відновлення нормальної життєдіяльності організму [ЭСМТ-I, с. 229];

– **причина – результат: захворювання** – 1. Життя, порушене у своєму протіканні ураженням структури й функцій організму під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників при реактивній мобілізації в якісно-своєрідних формах його компенсаторно-приспосувальних механізмів [ЭСМТ-I, с. 148]; 2. Факт виникнення хвороби в окремої людини [ЭСМТ-I, с. 385]; **препарат** – 1. Біологічний об'єкт (частина тіла, орган або його частина, ділянка тканини, клітина чи група клітин, мікроорганізми тощо), підготовлений для макро- або мікроскопічного дослідження чи для демонстрації як наочності. 2. (praeparatum; син.: медикамент, препарат лікарський). Лікарський засіб у готовому для застосування вигляді [ЭСМТ-II, с. 367] та ін.

Зовнішньосистемна полісемія репрезентує різноманітні зв'язки гомеопатичних термінів та загальноживаних слів. Серед причин, що сприяють виникненню зовнішньосистемної полісемії виділяємо:

1) **метафоризацію** – перенесення назв на основі подібності: **система** (грец. systēma – ціле, складене з частин; поєднання) – 1. заг. вж. Сукупність будь-яких елементів, пов'язаних між собою, що розглядаються як єдине й функційне структурне ціле; 2. мед., гомеопат. Сукупність органів і(або) тканин, взаємопов'язаних анатомічно й(або) функційно, що, зазвичай, мають спільне походження й загальні риси будови [ЭСМТ-III, с. 119]; **криза** (грец. krisis – переломний момен; рішення вирок) – 1. заг. вж. Різкий, загострений стан або занепад у чому-небудь. 2. мед., гомеопат. Переломний момент у перебігу хвороби, який супроводжує зниження температури та зникнення всіх ознак хвороби [УСУМ, с. 394];

2) **термінологізацію загальноживаної лексики** – конкретизація загальноживаних понять у відповідних термінологічних словосполученнях: заг. вж. **портрет** – зображення людини в живопису, скульптурі, фотографії або графіці, що передає оригінал

точно з усіма рисами зовнішності [УСУМ, с. 601], **гомеоп. портрет гомеопатичних ліків** – образний виклад комплексу переважно головних симптомів препарату, часто з перевагою психічних ознак, зі встановленням асоціативних зв'язків між симптомами різного рівня [Томкевич]; заг. вж. **метод** – спосіб пізнання, дослідження або практичного виконання чого-небудь [УСУМ, с. 450], **гомеоп. метод ключового симптому** – техніка реперторизації, що передбачає підбір препарату за ключовим симптомом [СГТ, с. 78]; заг. вж. **картина** – твір живопису, намальований переважно фарбами на полотні, картоні, дереві тощо [УСУМ, с. 347], **гомеоп. картина симптомів** – усі симптоми, що відображають хворобливий стан людини, чи симптоми, характерні для певних гомеопатичних ліків [Томкевич].

У сучасній термінології простежується поляризованість думок щодо зовнішньосистемної полісемії. Інколи заперечують наявність такого типу багатозначності, тому що загальноживані й термінологізовані слова такої лексики є омонімами, бо «вони виконують різну функцію і належать до різних мовних систем – лексико-семантичної і термінологічної» [5, с. 5].

Міжсистемна полісемія об'єднує терміни, що мають спільне семантичне ядро та відмінні периферійні семантичні ознаки й належать до різних термінологічних систем. Джерелом міжсистемної полісемії виступають як запозичені, так і загальноживані слова. Наприклад, термін **діафрагма** (грец. Diaphragma – перегородка) має значення – 1. мед., гомеопат. Сухожилково-м'язова перегородка в ссавців і людини...; 2. хім. Перепона між двома середовищами (між рідинами, розчином і розчинником, рідиною і газом тощо); 3. фото-справа. Пристрій у фотоапараті, що ним регулюють розмір отвору, крізь який проходить світло на фотоплівку; 4. гідромеліорація. Одна з тонких стінок, споруджуваних вертикально в центрі перерізу гребель із дерева, бетону, металу і т. ін.; 5. автомобільна справа. Деталь насоса обприскувача або гальмового крана в деяких машин у формі дискової пластинки [СТСУМ, с. 208]; **дисиміляція** – 1. біол., гомеопат. Розклад органічних сполук в організмі із перетворенням їх на прості речовини...; 2. лінгв. Заміна в слові одного з двох однакових або схожих звуків іншим, менш подібним (напр., «лицар» замість «рицар»); розподібнення [СТСУМ, с. 203]; **імунітет** (лат. immunitas (immunitatis) – звільнення, свобода) – 1. мед., біол., гомеопат. Несприятливість організмів до збудників інфекційних хвороб та впливу деяких отрут; 2. іст. За середньовіччя – надання феодалові судових, фінансових та адміністративних прав на певній території; 3. юрид. Виключне право не підлягати деяким загальним законам, що надається особам, які посідають особливе становище у державі [СТСУМ, с. 297-298]; **капіляр спец.** (лат. capillaries – волосний) – 1. Трубочка з вузьким внутрішнім каналом. 2. мед., гомеопат. Найдрібніша кровоносна судина [СТСУМ, с. 320]; **компенсація** (лат. compensation від compensare – урівноважувати; відшкодовувати) – мед., гомеопат. 1. Стан повного чи часткового відновлення функцій уражених систем, органів і тканин організму за рахунок компенсаторних процесів [ЭСМТ-II, с. 57]; 2. Відшкодування, нагорода за що-небудь. 3. трудове право. Виплата робочим

та службовцям, що проводиться у встановлених законом випадках (за невикористану відпустку, за невиданий спеодяг, за зношення інструментів, які належать робітнику тощо) [СІС, с. 247]; **лакүна** (лат. *lacuna* – заглиблення, западина) – 1. *анат., гомеопат.* Порожнина, заглиблення між тканинами організму або його органами; 2. *лінгв., літ.* Пропуск у тексті [СТСУМ, с. 370]; **свічка** – 1. Паличка воску, лою, стеарину з гнотом усередині, яку використовують для освітлення; 2. *мед., гомеопат.* Дозована лікарська форма, що має тверду консистенцію при кімнатній температурі й розчиняється при температурі тіла. Призначена для введення в порожнини; 3. *фіз.* Одиниця виміру сили світла. 4. *автомобільна справа.* Пристрій, за допомогою якого запалюють пальну суміш [СТСУМ, с. 643]; **сигнатура** (лат. *signature*) – 1. *мед., гомеопат.* Копія рецепта лікаря, яку прикріплюють до ліків, що відпускають замовнику [СГТ, с. 115]; 2. *друк.* Цифра на першій та третій сторінках друкованого аркуша, що позначає порядковий номер цього аркуша при брошуруванні видання [СТСУМ, с. 649].

Як свідчать наведені приклади, у різних термінологічних системах реалізуються різні лексико-семантичні варіанти багатозначного слова, що не створює проблем у функціонуванні окремої галузевої термінології.

Висновки. Отже, аналіз полісемії в українській гомеопатичній термінології підтверджує думку про те, що моносемічність терміноодиниць варто розглядати як тенденцію розвитку, а не обов'язкову умову їхнього функціонування. Підставою для розвитку багатозначності термінів є рухомість семантики мовного знака, що спричинює появу нового змісту терміна через метафоричні чи метонімічні перенесення. На відміну від міжсистемної та зовнішньосистемної полісемії, які не ускладнюють наукову комунікацію, внутрішня полісемія, виступаючи засобом мовної економії, є негативним явищем у межах певного термінологічного поля.

Перспективи дослідження. Перспективним вважаємо подальше дослідження лексико-семантичного аспекту української гомеопатичної термінології.

Список літератури:

1. Боярова Л.Г. Полісемія в українській музичній термінології / Л.Г. Боярова // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2005. – № 707. – Вип. 46 – С. 83-86. – (Серія «Філологія»).
2. Виноградов В.В. Об омонимии и смежных явлениях / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1956. – № 5 – С. 3-39.
3. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
4. Кочерган М.П. Слово і контекст. Лексична сполучуваність і значення слова / М.П. Кочерган. – Львів: Вища школа, 1980. – 183 с.
5. Красножан Ж.В. Из спостережень над омонімією в термінології / Ж.В. Красножан // Українське мовознавство. – 1988. – Вип. 15. – С. 3-10.
6. Куньч З. Українська риторична термінологія: історія і сучасність: Монографія / Зоряна Куньч. – Л.: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. – 216 с.
7. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова / Л.А. Лисиченко. – Х.: Вища школа, 1977. – 114 с.
8. Нікуліна Н. Явище полісемії в термінознавстві (на матеріалі транспортної термінологічної мегасистеми) / Н. Нікуліна // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка» – Львів, 2016. – № 842. – С. 96-99. – (Серія «Проблеми української термінології»).
9. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология / А.А. Реформатский // Вопросы терминологии: материалы Всесоюзного терминологического совещания. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 46-54.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
11. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології / Л.О. Симоненко. – К.: Наук. думка, 1991. – 152 с.
12. Соломахін А.Ф. Полісемія в українській астрономічній термінології / А.Ф. Соломахін // Наукові праці Черноморського державного університету ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2012. – Т. 195. – Вип. 183. – С. 91-96. – (Серія «Філологія. Мовознавство»).
13. Цимбал Н.А. Формування української термінології органічної хімії в 90-і роки ХХ ст.: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Наталія Андріївна Цимбал. – К., 2001. – 175 с.

Список умовних скорочень використаних джерел:

- ЭСМТ-I – Энциклопедический словарь медицинских терминов / [гл. ред. Б.В. Петровский]. – М.: Советская энциклопедия, 1982. – Т. 1. – 464 с.
- ЭСМТ-II – Энциклопедический словарь медицинских терминов / [гл. ред. Б.В. Петровский]. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – Т. 2. – 448 с.
- ЭСМТ-III – Энциклопедический словарь медицинских терминов / [гл. ред. Б.В. Петровский]. – М.: Советская энциклопедия, 1984. – Т. 3. – 512 с.
- Томкевич – Томкевич М.С. Гомеопатический глоссарий [электронный ресурс] / М.С. Томкевич, В.С. Коваленко, И.А. Матвеева. – Режим доступа: <http://www.intermedza.ru/extra/docs/glossary-homeopat>
- СГТ – Словник гомеопатичних термінів / Уклад.: Т.О. Луковенко. – Слов'янськ: Видавель Маторін Б.І., 2011. – 158 с.
- СПГ – Словарь для преподавателя гомеопатии / [С.П. Песонина, Е.С. Трегубова, Л.Ю. Долинина, Ю.В. Васильев, А.А. Черных]. – СПб: СПбГМА им. И.И. Мечникова, 2007. – 68 с.
- СІС – Словарь иностранных слов / [за ред. В.В. Пчелкина]. – 18-е изд., стер. – М.: Русский язык, 1989. – 624 с.
- СТСУМ – Сучасний тлумачний словник української мови / [за заг. ред. В.В. Дубічинського]. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2008. – 832 с.
- УСУМ – Універсальний словник української мови / [уклад. З.Й. Куньч]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 848 с.

Луковенко Т.А.

Донбасский государственный педагогический университет

ПРОБЛЕМА ПОЛИСЕМИИ В УКРАИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ГОМЕОПАТИИ

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященных изучению украинской гомеопатической терминологии. В данной статье проанализирована специфика функционирования явления полисемии в пределах исследуемой терминосистемы, рассмотрены основные разновидности многозначных терминологических единиц гомеопатической сферы.

Ключевые слова: термин, терминология, терминоединица, терминологическая лексика, полисемия.

Lykovenko T.O.

Donbass State Pedagogical University

PROBLEM OF POLYSEMY IN UKRAINIAN HOMEOPATHIC TERMINOLOGY

Summary

This article continues the series of publications of the author on the study of Ukrainian terminology. The proposed work analyzes the specific of polysemy phenomenon within the studied terminology, and the basic types of terminological units in homeopathic industry have been examined.

Keywords: term, terminology, terminological vocabulary, polysemy.